

Daniel Nițulescu

Reforma între cruce și semilună

*O perspectivă asupra contribuției
Islamului la consolidarea
Protestantismului*

Ediția a 2-a

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2022

DTP și copertă:
Editura Mega

Redactor:
Iulia Pop

© Editura Mega, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NIȚULESCU, DANIEL

Reforma între cruce și semilună: o perspectivă asupra contribuției Islamului la consolidarea Protestantismului / Daniel Nițulescu. – Ed. a 2-a. – Cluj-Napoca: Mega, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-020-453-4

94

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Cuprins

MULȚUMIRI / 11

PREFAȚĂ / 13

PROEMIO / 15

ARGUMENT / 19

I. INTRODUCERE ÎN IMAGOLOGIE RELIGIOASĂ
(ETNICĂ) ȘI STEREOTIPURI CULTURALE / 23

1. Imagologia ca metodă de cercetare / 23

1.1. Retipărirea stereotipurilor / 28

II. IMAGOLOGIE RELIGIOASĂ (ETNICĂ) ȘI STEREOTIPURI
CULTURALE ÎN SCRIERILE POLEMICE ALE LUI MARTIN LUTHER / 33

1. Scrierile lui Martin Luther din perspectiva polemicii / 33

1.1. Introducere în polemică / 33

1.2. Spiritul polemic la Martin Luther / 35

1.3. Două etape ale polemicii/apologeticii luterane / 36

1.4. Polemici împotriva evreilor și catolicilor / 37

1.5. Polemici politice / 38

1.6. Problemele de sănătate – cauzele polemicii excesive? / 39

Concluzii / 40

2. Aspecte critice din viața lui Martin Luther / 41

2.1. Limbaj injurios / 43

2.2. Exortații la violență / 44

2.3. Rațiunea ca „desfrânată a diavolului” / 45

3. Luther despre turci și evrei / 46

3.1. Turcii prin ochii Vestului. Sursele cunoștințelor luterane despre turci / 46

3.1.1. „Turcul” – „nuiiaua mâniei lui Dumnezeu” / 50

3.1.2. Turcii ca Antihrist: „violenți și obsedați de sex” / 51

- 3.1.3. Turcii asemuiți cu „papistași” / **53**
- 3.2. Schimbare de paradigmă. „Evreul imaginar” și „evreul real” / **55**
- Concluzii / **64**
- 4. Biserica Ortodoxă în viziunea lui Martin Luther.
- Disputa de la Leipzig (1519) / **66**
 - 4.1. Introducere / **66**
 - 4.2. Scurt istoric al disputei de la Leipzig / **66**
 - 4.3. Argumentul „Graeca Ecclesia” în disputa dintre Luther și Eck / **67**
 - 4.4. Încercări de dialoguri reformate cu Scaunul de la Constantinopol / **72**
- Concluzii / **73**

III. IMAGOLOGIE RELIGIOASĂ (ETNICĂ) ȘI STEREOTIPURI CULTURALE ÎN SCRIERILE LUI JEAN CALVIN. STUDIU DESPRE TURCI / **75**

- Introducere / **75**
- Recenzia istoriografiei / **75**
- 1. Profilul scriitorului. Aspecte critice din viața și teologia lui Jean Calvin / **78**
 - 1.1. Metoda hermeneutică / **78**
 - 1.2. Doctrina predestinării / **79**
 - 1.3. Geneva – „un hierapolis medieval” / **81**
 - 1.4. „Decretum horrible”. Cazul Michael Servetus / **81**
- 2. Imagologie calvină. Studiu despre turci / **83**
 - 2.1. Profeții falși. Turci, evrei, păgâni și papistași / **83**
 - 2.2. Mahomed – „blasfemiator oribil”. Turcii – „bestii brutale” / **84**
 - 2.3. Islamul unitarian versus creștinismul trinitarian / **84**
 - 2.4. Islamul și papalitatea – „cele două coarne ale Antihristului” / **86**
 - 2.5. Turcii – „flagelul lui Dumnezeu” / **89**
 - 2.6. Turcii – „obiectul misiunii divine” / **90**
- Concluzii / **92**

IV. IMAGOLOGIE RELIGIOASĂ/ETNICĂ ÎN SCRIERILE LUI ERASMUS. CONFLICTUL DINTRE TURCI ȘI CREȘTINI. STUDIU DESPRE TURCI / **95**

- Introducere / **95**
- 1. Evaluare istoriografică / **95**
- 2. Problematika liberului arbitru / **101**
- 3. Imagologie religioasă și etnică la Erasmus. Studiu despre turci / **102**
 - 3.1. Sursa cunoștințelor lui Erasmus cu privire la istoria otomană / **102**
 - 3.2. Musulmanii/turcii – între „Vox Domini” și „flagellum Dei” / **103**

3.3. Turcii – „o rasă barbară cu origini obscure” / 106

3.4. „Turcii nu sunt pioși și nu au merite” / 107

3.5. Cei mai periculoși turci – „turcii din inimă” / 108

3.6. Turcii – „obiectul iubirii divine” / 109

Concluzii / 109

V. AFIRMAREA IDENTITĂȚII ȘI LIBERTĂȚII RELIGIOASE ANABAPTISTE ÎN CONFLICTUL DINTRE CREȘTINII ȘI OTOMANII SECOLELOR XVI–XVII / 111

Introducere / 111

1. Secolul XVI – alianță anabaptisto-otomană? / 112

2. Secolul XVII în relațiile anabaptisto-turcești: schimbare de paradigmă? / 115

Concluzii / 117

VI. INFLUENȚA AMENINȚĂRII OTOMANE ASUPRA IMINENȚEI PARUSIEI ÎN TIMPUL REFORMEI (SECOLUL AL XVI-LEA) / 119

1. Introducere. Iminența parusiei în timpul Reformei / 119

2. Influența pericolului otoman asupra escatologiei reformatoilor / 120

Concluzii / 125

VII. INFLUENȚA AMENINȚĂRII OTOMANE ASUPRA REFORMEI PROTESTANTE (REFORMATORILOR) / 127

Introducere / 127

1. Diferite paradigme ale interpretării istoriei religioase / 127

2. Influențe otomane asupra definirii Europei și consolidării Reformei / 129

3. De la providență la (geo)politică / 132

4. Interese strategice mutuale / 136

5. Luther – autoportret moral / 137

6. Turcii în viziunea reformatoilor. Paradoxuri în interpretarea lui Martin Luther / 139

Concluzii / 142

VIII. TOLERANȚA RELIGIOASĂ ÎN IMPERIUL OTOMAN ȘI ÎN EUROPA SECOLULUI AL XVI-LEA / 145

Introducere. Studiu comparativ / 145

1. Comunitățile nemusulmane din Imperiul Otoman (*millet*) / 149

2. Mărturiile ale călătorilor protestanți despre catolicii din Imperiul Otoman / 151

3. Secretele longevității Imperiului Otoman / 153

Concluzii / 158

IX. „CALVINO-TURCISMUL” ÎN EUROPA CENTRALĂ /	161
1. Dezvoltarea conceptului de toleranță religioasă în Transilvania /	161
1.1. Definirea „calvino-turcismului” în contextul binomului „politico-religios” /	161
1.2. Edictul toleranței religioase și cele patru religii receptae /	167
1.3. Unirea din 1600 în contextul autonomiei Principatului Transilvaniei /	180
Concluzii /	183
2. Imagologie artistică – covoarele otomane din Transilvania – simbol al „calvino-turcismului” /	184
2.1. Introducere. Condiții favorizante și tipuri de covoare /	184
2.2. Ipoteze cu privire la existența covoarelor otomane în Transilvania /	186
2.3. Covoarele otomane: între scopuri utilitare, culturale și religioase /	188
Concluzii /	189
3. Granițele estice ale Reformei și Islamul /	190
4. Socianismo-turcismul /	199
5. Studii de caz ale socianismo-turcismului: Iacobus Paleologus, Fausto Sozzini, Ferenc David, Giorgio Biandrata și contactele lor cu Transilvania (Cluj) /	204
Concluzii /	212
X. IMAGOLOGIE PROFETICĂ ÎN (RE)INTERPRETAREA TRĂMBIȚELOR A CINCEA ȘI A ȘASEA DIN APOCALIPSA /	215
Introducere /	215
Trămbițele a cincea și a șasea în interpretarea clasică /	216
Interpretări diacronice ale trămbițelor a cincea și a șasea în viziunea hermeneuților (pre)mileriți și adventiști /	225
Critică istorică asupra interpretărilor tradiționale și moderne /	227
Concluzii /	230
XI. SOLIMAN MAGNIFICUL – „AL DOILEA SOLOMON” /	231
Introducere /	231
Imaginea lui Solomon în Coran și în tradiția arabă/otomană /	231
Mesianismul lui Soliman. „Solomon al doilea” sau „noul Solomon” /	233
Concluzii /	237
XII. CONCLUZIILE CERCETĂRII /	239
ÎNCHEIERE /	243
BIBLIOGRAFIE /	245
NOTE /	257

Prefață

Cartea domnului Nițulescu este o primă abordare sistematică în literatură istorică a raportului Reformă-Islam așa cum e imaginat și înțeles de corifeii Reformei. Tema abordată marchează în mod firesc un pas înainte în dinamica cercetărilor perspectivei antropologice protestante din cultura românească și a adiacentului fenomen de raportare la islamul otoman. Ea evidențiază cuplarea la discursul investigației științifice euroatlantice, fără prea multe sedimente de vinovății ecleziale. Este o cercetare cu potențial înnoitor pentru istoriografia românească.

Cartea oferită publicului doritor de lectură științifică de pastorul Daniel Nițulescu se desprinde dintr-o cercetare a dumnealui, dar a cărei prezumată noutate a fost mult timp ocolită pe considerente de exegeză nonromânească. Textura cărții este novatoare, cu o structurare propedeutică dinspre generalul european spre particularul românesc, însă cu lucruri noi sau puțin cunoscute pe tărâm istoric național, dar stratul ce o acoperă se distinge prin personalizarea și așa spune „românizarea” unei investigații al cărei topic nu a bântuit niciodată cercurile intelectuale din România modernă și contemporană. Reforma și derivatele ei neoprotestante (chiar din epocă) au fost mereu studiate de cultura seculară de la noi cu o critică pozitiv-liberală cu nuanțe marxistoide, în siajul lui Andrei Oțetea, ca o validare modernă a eliberării de sub tutela opresivă a unei Rome totalitare teologic și politic. La aceasta s-au adăugat viziunile ecleziale construite în epoca modernă și contemporană, agregând motivații contrapuse în secolele recente pe care le repercutează asupra secolelor XIII–XIV și a celor din preajmă. Nu fără un grăunte de adevăr, dar acest grăunte prin rostogolirea interesată a ideologiilor din secolele XIX–XX devenise un bulgăre ce stătea în raza vizuală a istoricilor neangajați ideologic. Daniel Nițulescu reușește să facă o breșă în acest zid ideologic ce obscurează perspectiva. O face din optica instituțională a unui ministru de cult cu pregătire istorică dedicat ascultării pulsionilor secolului XVI,

cu strădania de a evidenția un tip de alteritate care îi asigură echilibrul rațional necesar înțelegerii evoluției raportului ambiguu, dar permanent, al protestantismului cu islamul otoman.

Prof. univ. habil. dr. ȘERBAN TURCUȘ,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Proemio

Dinamica religioasă din România începutului de mileniu trei cunoaște, în pofida unei relative stabilități demografice, o efervescentă doctrinară care, fără îndoială, este un răspuns la tectonica socială specifică țării noastre de după 1989, dar și crizelor de postmodernism și relativism pe care le traversează mapamondul.

În tot acest context, profilul confesional al României a înregistrat anumite variații și amplitudini, care talonând proporțiile ortodoxiei, catolicismului și protestantismului marcate de secole, au dezvoltat și standardizat noi confesiuni catalogate drept neoprotestante cu toate că această generalizare tinde să fie superficială și neacoperitoare intelectual uneori.

S-au înregistrat vocații sacerdotale-pastorale noi, multe de influență transoceanică în actualitatea lor ideatică, totuși cu rădăcini europene, izvodite din tumultul secolelor XVI–XVIII și care nu s-au putut atunci maturiza pe continentul european, dar experimentate în Lumea Nouă și devenite viabile și funcționale, s-au întors către origini precum puii la cloșcă.

Astăzi constelația protestantă din România este tot mai numeroasă și, prin asociere numerică, la nivelul comunității românești, tinde să depășească numeric populația protestantă de etnii prevalente maghiară și germană. Se vedește tot mai mult că în următoarele decenii protestantismul și neoprotestantismul nu vor mai fi subiecte ale unei istorii nonromânești sau tangente unei minorități românești emarginate intelectual și social (cum a fost în timpul dictaturii comuniste), ci vor fi istorie românească contemporană cu tot ansamblul politic și cultural pe care-l presupune aceasta.

Din astfel de rațiuni, evaluarea istoriografică a momentului de astăzi impune ca urgență recuperarea istoriei protestantismului în dinamica sa primitivă prin acces la izvoarele primare, fie ele documentar-diplomatice, fie narrative. Este notoriu faptul că protestantismul inițial a fost declamativ și polemic și de aceea în polemica inițială trebuie citite înțelesurile esențiale ale mișcărilor împotriva Bisericii Catolice. Însă nu doar Biserica Catolică a fost subiect al polemilor, deși a fost predilecta acestora. Ca buni polemisti,

dar și observatori acuți și critici ai epocii pe care o trăiau, fie un Luther, fie un Calvin, fie un Zwingli sau unul dintre Sozzini au meditat mai mult sau mai puțin acid la contextul social și identitar pe care-l traversau și la răciunile societății ai cărei protagoniști erau. Evidențele lor doctrinare provin din acest tip de analiză, iar humusul din care-și luau inspirația era viața cotidiană de atunci cu fluxurile și refluxurile ei. Doctrinile neoprotestante nu sunt, poate, decât ajustări în epoci diferite și contexte diferite topic sau geografic, ale aceluși simț critic și polemic ce rupea lumea de globalitatea medievală și o proiecta în dinamismul notelor distinctive ale modernității.

Istoriografic vorbind, în cultura românească, destinul protestantismului a fost și a rămas o gestiune a confesiunilor convențional numite reformate, în care includem: luteranismul, calvinismul și unitarianismul. Aceste confesiuni eminamente de limbă germană și maghiară și-au constituit un corpus documentar și interpretativ cu o conformație lingvistică congruentă cu etnia. Avem o istoriografie calvină maghiară, una unitariană maghiară, una luterană germană cu unele inserții maghiare. S-a făcut o fuziune etnico-religioasă care nu este deloc permisivă din punctul de vedere al comunicării adevărurilor de credință, astfel că, dacă actualmente s-ar constitui o comunitate română de calvini ar trebui să-și facă biserica lor calvină românească, idee vehiculată prin secolele XVI–XVII. Această configurație istoriografică nu permite nici dezvoltarea unei istoriografii a neoprotestantismului românesc ce să decurgă natural din evoluțiile reformatoare din spațiul românesc, transilvan sau moldav, respectiva istoriografie fiind scurtcircuitată de etnicizarea maghiară a unui trecut eclezial (cazul luteran e ceva mai permisiv). Din aceste rațiuni nu există o istoriografie protestantă de limbă română matură și uniformă. Sunt diverse tentative, unele reușite, altele nu, de a reconstitui evoluția protestantă a Transilvaniei în secolele XVII–XVIII la modul generic fără nuanțe etnice, însă suntem doar la începutul procesului.

Din evidența acestor evaluări, fie la scară confesională, fie la scara națională, s-a născut dorința noastră de a studia o perioadă din istoria generală a Reformei și de a atașa un fragment din istoria Transilvaniei la ea. De ce Transilvania? Pentru că la nivel european ea este topicul în care cel mai mult se întrepătrunde practic o evoluție religioasă protestantă cu o evoluție politică dezvoltată sub control și suzeranitate otomană.

Această cercetare își propune, în contextul cultural și academic românesc, să potențeze un filon de dezvoltare și avansare a ideilor Reformei aproape deloc evaluat: raportarea doctrinelor protestante, mai cu seamă a luteranismului la lumea islamică, la nuanțele de putere pe care Imperiul

Otoman le induce în discuția europeană din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Nu e un amănunt ne semnificativ faptul că maximul potențialității Porții, atât ca expansiune militară susținută, cât și ca potențial teritorial este contemporan tribulațiilor Reformei în Europa, iar clacarea creștinătății medievale în fața Semilunii este un motiv recurent al tradiției catolice și al mișcărilor de dreapta din Europa ultimului secol.

Nu am întâlnit până în prezent evaluări de adâncime în dinamica relațiilor protestanto-otomane în istoriografia românească, deși există momente și instanțe culturale generoase puse în evidență în ultimele două decenii și aici ne referim la ecoul puternic pe care-l are în lumea artei occidentale colecția de covoare otomane păstrate în bisericile luterane din Transilvania, ca motiv recurent de *horror vacui*. Această colecție este doar un instantaneu din observațiile, polemicile, raportările și toate evidențele reflecției protestante despre lumea islamică în varianta ei otomană.

Sperăm că această exegeză să poată să fie un punct de reflecție în dinamica raportării istoriografiei naționale la relațiile dintre protestanți și otomani la înțelesurile secolului al XVI-lea.